

Az „R”-kiállítás (1970) rekonstrukciója

A „hosszú hatvanas évek” vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1970-ben megrendezett három napos „R”-kiállítást, amelyről sokan tényeket vélnek tudni, amelyekről azonban hamar kiderül, hogy az esetek nagy részében mítoszok és legendák. A kiállítás rekonstrukciójához ezeknek a mítoszoknak a lerombolása és valós tényekkel való helyettesítése adta a legfőbb motivációt. Ezen kívül nem elhanyagolható az a nemzetközi trend sem, amely a korszak kiállításainak megismérésével foglalkozik. Példaként említhető a CHRISTIAN RATTEMEYER által rekonstruált *Op Losse Schroeven* és *When Attitudes Become Form* kiállítás, vagy a CORNELIA BUTLER rekonstruálta Lucy Lippard kiállítások.¹

Az „R”-kiállítást a hetvenes évek legelején rendezték meg, így tekinthető a hatvanas évek egyfajta lezárásának, nem szerencsés azonban az évszámnak hangsúlyos szerepet tulajdonítani. Jelentősége inkább abban keresendő, hogy a tárlaton együtt mutatkozhattak be az előzménynek tekintett kiállítások – így az *IPARTERV*, a *Szürenon* és a balatonboglári Kápolnatárlat „próbaévének” – szereplői. A következőkben bemutatom a hatvannál több művet felvonultató tárlat rekonstrukciós folyamatának néhány epizódját, amely árnyalta a kiállításról korábban kialakult képet, illetve a munka során felmerült problémák egy részét.

Rekonstrukciós minták

Magához a kiállításához nem tartozik szorosan, azonban fontos pár mondatban számba venni a rekonstrukciós előzményeket. Az egyik legfontosabb, a Berlinische Galerie-ben 1988-ban megrendezett *Stationen der Moderne*² című tárlat mellett érdemes megemlíteni a legfrissebb nemzetközi példák közül az *Exhibition Histories* sorozat köteteit (amelyben a már említett Rattemeyer és Butler által rekonstruált kiállítások jelentek meg), valamint az idén nyáron Velencében megvalósult *When Attitudes Become Form: Bern 1969 – Venice 2013*³ kiállítást.⁴ Magyar vonatkozásban fontos, hogy a kultikus kiállítások – az *IPARTERV*, a *Szürenon*, a *Mozgás '70* – újrarendezésére, megértésére már a rendszerváltás előtt is voltak próbálkozások.⁵ A korszakkal a rendszerváltás után is több kiállítás foglalkozott, így a sokat vitatott *Hatvanas évek: Új törekvések a magyar képzőművészetben* a Magyar Nemzeti Galériában (1991),⁶ vagy a *Magyar neoavantgarde első generációja 1965-1972* Szombathelyen (1998).⁷ Egy-egy kiállítás rekonstrukciójára példa az 1996-ban rekonstruált 1957-es *Tavaszi Tárlat*,⁸ majd egy évtizeddel később a *Stúdió '66-'67* kiállítások rekonstrukciója az Ernst Múzeumban,⁹ és a dunaújvárosi *Nehéz ipar* tárlat (2011), amely inkább újraalkotása, semmint teljes rekonstrukciója volt az 1989-es *Kék acél* kiállításnak. Meg kell említeni ezeken kívül az *Art Always Has Its Consequences (A művészetnek mindig megvannak a következményei)* projekt¹⁰ keretében megvalósult *A kiállítások láthatatlan történetét*.¹¹

1 Rattemeyer, Ch., et al. *Exhibiting the New Art. 'Op Losse Schroeven' and 'When Attitudes Become Form' 1969*, Afterall Books, London, 2010.; Butler, C. et al. *From Conceptualism to Feminism. Lucy Lippard's Numbers Shows 1969-74*. Afterall Books, London, 2012

2 *Stationen der Moderne. Die bedeutenden Kunstausstellungen des 20. Jahrhunderts in Deutschland*. Szerk. Bollé, Michael & Eva Züchner. Berlinische Galerie, Museum für Moderne Kunst, Photographie und Architektur, Berlin, 1988

3 *When Attitudes Become Form. Bern 1969 – Venice 2013*. Szerk. Celant, Germano. Fondazione Prada, Milan, 2013

4 A kiállításához ld.: Nagy Edina: Letűnt gesztusok nyomában. *Balkon*, 2013/11.12., 15-18.

5 Az *IPARTERV* tizedik évfordulóján rendeztek egy kiállítást, amelyhez kapcsolódóan megjelent egy antológia is; a *Szürenon* jubileumát a Kassák Klubban tartották 1980-ban; a *Mozgás 70* kiállítás húsz éves évfordulójára pedig a Pécsi Magyar Képtárban került sor, 1990-ben.

IPARTERV 68-80, Szerk. Beke L., Hegyi L. & Sinkovits P., Készült az *IPARTERV* házi nyomdájában, 1980.; *Szürenon 1969-1979*. Szerk. Mezei Ottó, Kassák Lajos Művelődési Ház, Budapest, 1979.; *Mozgás '70-'90*. Szerk. Romváry Ferenc, a Janus Pannonius Múzeum Művészeti Kiadványai 68., Modern Magyar Képtár, Pécs, 1990

6 *Hatvanas évek: Új törekvések a magyar képzőművészetben*. Szerk. Nagy Ildikó, Képzőművészeti Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria – Ludwig Múzeum, Budapest, 1991 (A továbbiakban *Hatvanas évek* 1991)

7 *A magyar neoavantgarde első generációja, 1965-72*. Szerk. Reczétár Ágnes, Szombathelyi képtár, 1998

8 Beke László és Petrányi Zsolt által, Múcsarnok. A kiállításról kéziratok dokumentum maradt fenn. A rekonstrukciót Beke saját bevallása szerint nem érezte revelatívának. Beke L. – Gábor E. – Prakfalvi E. – Sisa J. – Szabó J. *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2002. 339.

9 *Tiltás és tőrés. A Fiatal Képzőművészek Stúdiójának 1966-os és 1967-es kiállítása*. Szerk. Csanádi-Bognár Szilvia, Ernst Múzeum, Budapest, 2006

10 <http://artalways.org/>

11 Hegyi Dóra & László Zsuzsa. „A kiállítások láthatatlan története – Párhuzamos kronológiák.” *Korunk*, 2009/9., 48-57.

Kiállítási enteriőr Erdély Miklós, Haris László, Baranyay András és Lakner László műveivel.
© Fotó: Berényi János

A kiállítás előzményei

A kiállítás előzményeinek feltérképezése szintén felmerült a rekonstrukciós munka részeként. Az evidenciaként számon tartott kiállítások sorát így bővíteni kellett. Az 1968-as és 1969-es *IPARTERV* kiállítások és az 1969-es *Szürenon* mellett az „R”-kiállítás fontos előzményeihez tartozik a *Szürenont* megelőző *Progresszív Törekvésű Festők és Szobrászok Kiállítása* (1969),¹² az 1970-es lengyelországi kiállítássorozat, amely BRENDÉL JÁNOS és CSÁJI ATTILA szervezésében valósult meg,¹³ illetve a balatonboglári kápolna-múterem 1970-es „próbaéve,”¹⁴ amelyet MEZEI OTTÓ a legfontosabb előzményként nevez meg.¹⁵

Források

A kiállítással kapcsolatban elsőként három kortárs forrást kell megemlíteni. Ezeket VADAS JÓZSEF, P. SZÜCS JULIANNA és RÓZSA T. ENDRE publikálták az *Új Írásban* és a *Kritikában*.¹⁶ Ide tartozik még ezeken kívül FÁBIÁN LÁSZLÓ szintén az *Új Írásban* megjelent cikke, illetve VADAS JÓZSEF reakciója P. Szűcs cikkére és a szerkesztő zárszava, ugyanott.¹⁷ Valójában azonban az *Új Írásban* megjelent cikkeknek a kiállítás csak ürügyül szolgált a neoavantgarde-ről szóló vitához, amelyet a folyóirat szerkesztője kezdeményezett, de amely véget ért, mielőtt valójában elkezdődhetett volna. Jól mutatja ezt a szerkesztő „Zárszó helyett” írt konklúziója, amelyben összegezte a tanulságokat: „Vadas József [megpróbálta] az avantgarde kérdéseinek szemszögéből összegezni fiatal, mai kísérletezőink egyik csoportkiállításának tapasztalatait. (...) Fábrián László a vizuális kultúra színvonalának emelését szorgalmazza (7. sz.). (...) P. Szűcs Julianna elgondolkoztató érveket sorol fel a hazánkban jelentkező újabb törekvések helyes kategorizálása érdekében (8. sz.).”¹⁸ Róza T. cikke szintén ürügyül használta a kiállítást a magyarság-európaiság problematika értelmezéséhez. Az *Új Írás* és a *Kritika* által közölt cikkeken kívül előkerült a kiállítással kapcsolatban egy kritika MEZEI OTTÓ hagyatékából is, amely nem jelent

meg.¹⁹ Ez az írás mutatja be legrészletesebben a kiállítást.

Meg kell említeni, hogy a kiállításhoz készült katalógus és meghívó is MOLNÁR V. JÓZSEF segítségével, aki kihasználva, hogy nyomdában dolgozott, munkaidő után már korábban is nyomtatott hasonló kiadványokat Csáji Attila számára.²⁰ Ezek egyikét sem engedélyezték a hatóságok.²¹

Fotódokumentáció

A rekonstrukció legértékesebb része az a nagy mennyiségű fotóanyag, amely három fő forrásból gyűlt össze: ERDÉLY MIKÓS hagyatékából, ahonnan mintegy százharminc fotó került elő (ezeket többek között ZARÁND GYULA készítette, a negatívok az Erdély Miklós Alapítvány kezelésében vannak); az Artpool Művészetkutató Központ archívumából, ahol huszonhárom színes dia-pozitív található, amelyeket GALÁNTAI GYÖRGY készített; és HARIS LÁSZLÓ gyűjteményéből, amelyeket BERÉNYI JÁNOS készített Csáji Attila kérésére a kiállítás enteriőrjéről már a megnyitó utáni napok valamelyikén.²²

A fotódokumentáció kapcsán meg lehet említeni a kiállítás terének alaprajza által felvetett problémát. Ugyanis a Műszaki Egyetem R épületének első emeleti klubhelyiségeiről készült alaprajzon – mind az 1969-es, mind az 1984-es változaton – egy ajtó nincs feltüntetve,²³ amely azonban a

19 A kéziratban maradt cikket azóta publikálta András Gábor és Pataki Gábor. Mezei Ottó: *Magyar, európai, modern. Válogatott írások*. Szerk. András Gábor & Pataki Gábor. Argumentum Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Művészet-történeti Intézet, Budapest, 2013, 251-253.

20 Az 1970-es év balatonboglári kiállítás katalógusa kapcsán Galántai György Molnár V. nyomdai tevékenységére a vele készült interjúban így emlékszik vissza: „ott lehetett [nyomatni] feketén, vagy nem feketén, mert végül is nekik megengedték, mint belső munkatársnak (...) ennyit kapott, mint munkahelyi pótlék, vagy nem is tudom.” (Személyes interjú Galántai György-gyel, Budapest, 2012. október 3.) Molnár V. már a legelső nyomdában hasonló munkakörben dolgozott, így szakmailag nem okozott neki problémát a katalógus-nyomatás, ráadásul ekkor már csoportvezető volt, így több dolgot engedhetett meg magának. Molnár V. József: *Valaki bennem tovább él...* Örökség Könyvműhely, 2000, 97.

21 A meghívó csak a legszükségesebb információkat tartalmazta: a kiállító művészek névsorát, a helyszínt, az időpontot és Solymár Istvánt, mint a kiállítás megnyitóját. (Solymár a kiállítás idején a *Művészet* szerkesztője és a Magyar Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese volt.) A meghívó másik oldalára került a nagy nyomtatott „R”, amely a tárlat névadója lett. A katalógus, egy normál A3 méretűnél valamivel nagyobb, hosszában félbehajtott borítólapba helyezett fekete-fehér lap volt, amelyen a kiállító művészek korábbi munkái szerepeltek. A borító belső oldalán Beke László bevezetője olvasható, illetve rövid információ a kiállítókról; kívül pedig az összes tervezett kiállító művész neve szerepelt. Közülük Attalai Gábor végül nem vett részt a kiállításon, Nádler István viszont igen, neve mégsem került a borítóra.

Az „R”-kiállításon ténylegesen részt vett művészek: Bak Imre, Baranyay András, Csáji Attila, Csiky Tibor, Csutoros Sándor, Donáth Péter, Erdély Miklós, Galántai György, Harasztly István, Haris László, Hencze Tamás, Ilyés István, Jovánovics György, Korniss Dezső, Lakner László, Lantos Ferenc, Major János, Méhes László, Molnár Sándor, Molnár V. József, Nádler István, Papp Oszkár, Pauer Gyula, Szentjóbó Tamás, Temesi Nóra, Tót Endre, Türk Péter.

22 Haris visszaemlékezése alapján Csáji először öt kerte fel a kiállítás dokumentálására, de ő nem ért rá, így Berényit ajánlotta, aki elkészítette a fotókat. Haris szóbeli közlése. (Személyes interjú Haris Lászlóval, Budapest, 2012. augusztus 14.) Berényi János jelenleg a *SzépLAK* folyóirat főszerkesztője.

23 BME Levéltára 99/a (Műegyetemi épületek tervei): R épület 1. em. alaprajz, in: A BME tanulmányi épületeinek alaprajzai, 1969, 1984

12 *Progresszív törekvésű festők és szobrászok kiállítása*. József Attila Művelődési Ház, Budapest 1969.

13 A kiállításokra 1970 tavaszán került sor Poznań, Lódz és Szczecin városokban. *Wystawa Grupy Artystów Węgierskich (Magyar művészek csoportos kiállítása)*, Biuro Wystaw Artystycznych, Poznań, Lódz – Muzeum Pomorza Zachodniego, Szczecin, 1970

14 Galántai György nevezi az 1970-es évet próbaévnak a Kápolnamúterem történetében. Galántai György: *Hogyan tudott a művészet az életben elkezdődni? Adalékok a boglári történehez*. In: *Törvénytelen avantgarde. Galántai György balatonboglári kápolnamúterme 1970-1973*. Szerk. Klaniczay Júlia & Sasvári Edit, Artpool-Balassi, Budapest, 2003, 47.

15 Mezei Ottó: Háromnapos bemutató a Műegyetem R épületében. in: *Mezei Ottó: Magyar, európai, modern Válogatott írások*. Szerk. András Gábor & Pataki Gábor. Argumentum Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Művészet-történeti Intézet, Budapest, 2013, 251-253.

16 Vadas József: *Új magyar avantgarde?*, *Új Írás*, 1971/5, 93-101.; Róza T. Endre: *Az utak összeérnek, Kritika*, 1971/6, 54-57.; P. Szűcs Julianna: *Magyar neoavantgarde!*, *Új Írás*, 1971/8, 126-128.

17 Fábrián László: »A látható valóság hangeffektusai«, *Új Írás*, 1971/7, 127-128.; Vadas József: *Válasz Bojár Iván és P. Szűcs Júlia hozzászólására*, *Új Írás*, 1971/9, 126-128. (Fontos megjegyezni, hogy két vitaindító cikket közölt az *Új Írás* 1971 májusában, így Vadas mellett megjelent Róza Gyula írása is, amelyre Bojár Iván válaszolt egy cikkben, megemlítve Vadas gondolatait is.); *Zárszó helyett*, *Új Írás*, 1971/9, 128.

18 *Zárszó helyett*, *Új Írás*, 1971/9, 128.

Kiállítási enteriőr. Donáth Péter, Türk Péter, Papp Oszkár, Hencze Tamás, Erdély Miklós és Csutoros Sándor művei a kiállítás központi helyiségében. © Fotó: Berényi János

fotókat vizsgálva létezik. Mivel az egyetem tárgyal helyiségeit azóta átépítették, biztos információ erről nincs.

Aczél György látogatása és a betiltás kérdése

Az „R”-kiállítás háromnapos nyitva tartását többféleképpen magyarázzák a források. Azt, hogy a kiállítást hivatalos vagy nem hivatalos úton betiltották, általánosan elfogadottnak tekinti a szakirodalom, ezt azonban a kutatás eredményei nem erősítik meg. A kiállítás meghívóján szereplő adatok alapján a tárlatot eredetileg is háromnaposra tervezték, december 15–17. között. Arról, hogy a szervezők megpróbálták-e engedélyeztetni, majd ennek hiányában döntöttek végül a háromnapos bemutató mellett, csak bizonytalan információink vannak. A Lektorátus anyagai között az 1970-es év kiállítási bírálatai sorában sem a kiállítóhelyek, sem a kiállító neve szerint nem található iratanyagra való utalás a kiállításokhoz tartozó mutatókönyvben.²⁴ Ez megerősíti a feltételezést, hogy a kiállítást meg sem próbálták engedélyeztetni. Ehelyett az egyetem különleges helyzetét, annak autonóm voltát, illetve azt a joghézagot próbálták kihasználni, amelynek értelmében lehetett háromnapos bemutatót tartani, és azt nem kellett zsúriztatni.²⁵ Ez alapján a kiállítás sem engedélyeztetve, sem betiltva nem volt.

Egyes források szerint a kiállítást ORMOS TIBOR, az Állami Képző- és Iparművészeti Lektorátus akkori igazgatója is felkereste. Csáji emlékei szerint ő volt az, aki betiltotta a kiállítást. Ugyanakkor Ormos 1996-ban DON PÉTERNEK azt nyilatkozta, hogy a kiállítás nem volt bejelentve, nem kértek rá engedélyt, ő mégis elment rá. Ugyanebből az interjúból derült ki az is, hogy Donnak, a Kassák Lajos Művelődési Ház egykori vezetőjének tulajdonában volt egy dokumentum, amely bizonyíthatóan azt, hogy a kiállításra kértek engedélyt, ez a dokumentum azonban nem került elő. Don az 1996-os interjúban szembesítette Ormost ezzel az engedélykérelemmel, de Ormos nem emlékezett, hogy aláírta volna, ami szintén megerősítette azt, hogy – ha volt is írásbeli kérelem – annak a Lektorátuson nem maradt nyoma. Ugyanakkor Ormos felidézte, hogy amikor kiment a kiállításra, Aczél is ott volt, és azt mondta neki, hogy már ne tiltsa be a kiállítást, mire ő annyit válaszolt, hogy mivel nem engedélyezte, nem is tilthatná be.²⁶

A betiltás kérdésességével ellentétben Aczél György látogatása a kiállítás bizonyíthatóan tűnik. Több résztvevő művész visszaemlékezése alapján

feltételezhető, hogy Aczél valóban látta a tárlatot, de hogy a megnyitón vagy azelőtt, esetleg az azt követő napok egyikén, az nem világos. Erdély Miklós egy beszélgetésben úgy emlékezett, hogy Aczél a megnyitó napján látta *A széldség medencéje* című művét, amellyel részt vett a kiállításon.²⁷ Azt, hogy Aczél látogatását a megnyitó időpontjára időzítette volna, cáfolja az a HARASZTY ISTVÁN tulajdonában lévő katalógus, amelyet a kiállító művészekon kívül Aczél is aláírt, és amelyen aláírása mellett ugyanazzal a tollal és írásmóddal szerepel a „XII/15” dátumként.

Harasztý is emlékezett arra, hogy Aczél látta Erdély művét, erre a szobrász által a politikusnak tartott rögtönzött tárlatvezetés adott alkalmat, de szerinte akkor csak néhány művész volt jelen. Harasztý emlékei szerint, amikor megmutatta Aczélnek Erdély művét, és javasolta neki, hogy szagoljon bele a maszkba, Aczél határozottan megjegyezte, hogy a szobrász ezt nem akarhatja, mert akkor a kiállítást azonnal be kéne záratnia.²⁸ Erdély visszaemlékezése, miszerint a kiállítást a megnyitó napján az ő műve miatt bezáratták, illetve Harasztý ily módon nem fedik egymást. PAUER GYULA szintén találkozott Aczéllal a Műszaki Egyetemen, amelyre a következőképpen emlékszik vissza: „Hat pszeudofélgömb szerepelt tőlem ezen a kiállításon. Hogy felhívjam a bizottság figyelmét, kiírtam a mű alá valami hasonlót, hogy ne menjen addig tovább, míg valami szenzációsat föl nem fedez ezen a kompozíción. Természetesen Aczél továbblépett, de én a küszöbről visszahívtam azzal a kérdéssel: »Ne haragudjon, észrevette azt a rendkívülit...?« »Nagyon érdekes – mondta – ez egy kompozíció, ugye, ez egy kompozíció...« – miközben az emberei már szorgalmasan jegyezték a kiírt pszeudo-manifestum idézeteket, hogy a szobrászat manipuláltsága csak szimbóluma a társadalom manipuláltságának... Aczél nem vette észre, hogy hat teljesen egyforma félgömbből van szó. Mikor kézzel érintette a gömböket, föl-sikkantott az élmény hatására, mert nem az volt ott, amire gondolt. A kezében lévő katalógust odaadta – miközben gratulált –, dedikáltatni.”²⁹

27 Peternák Miklós: Beszélgetés Erdély Miklóssal, 1983 tavaszán, in: *Árgus*, 1991/5., 80.

A művész a következőképpen emlékszik vissza a műre: „Abból állt, hogy szovjet kondenzált tej – azóta ki is vonták a forgalomból, nem tudom miért –, sűrített tejkonzervből, 49 darabbal, körül volt véve egy hely. Ki volt lyukasztva mindegyik, egy műanyag medence volt alattuk, és a tej folyt a közepe felé, ahol macesz volt, élesztő között, nagy élesztőtömbök között. A macesz ugye olyan kenyér, amelyikből hiányzik az élesztő. Két piros orvosi gumicső vezetett egy különálló asztalhoz, ami mellett volt egy szék és rajta egy negatív orr. Az orromat gipszből öntöttem negatívba, s ebbe vezettem bele. És ki volt írva: »szaglászó hely«. Földről egy pici víz csöpögött a maceszra, és közelében egy napig még egy felirat volt: »Itt gáz leszik«. Végül megtelt a medence, és erjedni kezdett – világos – az élesztőtől.” u.ott.

28 Harasztý emlékei zavarossá teszik a betiltás kérdését, azonban Aczél látogatásának tényét megerősítik. Személyes interjú Harasztý Istvánnal, Budapest, 2012. július 17.

29 Don 1996, 56.

A Pauer által említett felirat pontosan a következő volt: „Ne lépjen tovább, amíg valami rendkívülit észre nem vesz ezen a művön! (Használhatja más érzékszerveit is.)”

24 Gömör Judit (Lektorátusért felelős igazgatóhelyettes, Magyar Alkotóművészeti Közhasznú Nonprofit Kft. [MANK] Képző- és Iparművészeti Lektorátus) közlése e-mailben, 2012. november 13.

25 Csáji Attila visszaemlékezése alapján az egyetem részéről a kiállítást az intézmény akkori KISZ titkára, Varga Miklós, illetve az egyetem egyik, a fiatalokkal szimpatizáló professzora, Major Máté segítették. Beszélgetés Csáji Attilával, in: *Hatvanas évek* 1991, 191.; Csáji Attila visszaemlékezése, in: Don Péter: *A proletáridiktatúra kultúrpolitikája nem lehet Guttman-nadrág*. Seneca – Cserépfalvi, Budapest, 1996, 23–25. (A továbbiakban Don 1996); Szóbeli közlés (Személyes interjú Csáji Attilával, Budapest, 2012. június 14.).

26 Don 1996, 35.

Erdély Miklós *A szelídség medencéje* (1970) című installációjával. A háttérben Papp Oszkár, Türk Péter és Hencze Tamás művei. © Fotó: Berényi János

Pauer visszaemlékezése sem ad több támpontot arra nézve, hogy Aczél melyik napon látogatott a kiállásra, de a látogatás tényét az ő emlékei is megerősítik.

Konklúzió

Az „R”-kiállítás rekonstrukció során árnyalta a tárlatról korábban kialakult képet. Ugyanakkor a kiállítás a korszakban és annak történetében elfoglalt helyét és szerepét világosabbá tenné, ha a korszakból több teljesen rekonstruált kiállítást lehetne ismerni a legendák és mítoszok helyett. Az esemény fontos volt abból a szempontból, hogy összehozta azokat a művészeket, akik az adott korszakban hasonló helyzetben voltak. Az „R”-kiállítás rekonstrukciója során úgy tűnt, hogy a Szürenon csoport tagjainak életében nagyobb szerepe volt a kiállításnak, mint az Ipartervesekében, hiszen utóbbi társaság tagjai 1970-re már túl voltak két nagy feltűnést keltő kiállításon, amelyek iránt DIETER HONISCH, az esseni Folkwang Múzeum akkori igazgatója is érdeklődött, tehát részben túlléptek az országhatár és a rendszer szabta kereteken. Ezzel szemben a Szürenon tagjai kevésbé kerültek az érdeklődés középpontjába, aminek több oka is lehetett. Egyrészt elképzelhető, hogy a Csáji Attila által sokszor hangoztatott „itt és most” miatt, illetve talán a helyszínválasztás is közrejátszott, ugyanis az IPARTERV kiállításokat a belvárosban tartották, míg a Szürenont a Kassák Művelődési Házban, amely a 14. kerületben volt, tehát nem Budapest legforgalmasabb pontján.

A két csoport különbségei azonban nem voltak annyira szélsőségesek, mint az az általánosításokból tűnhet. A közös bemutatkozásnak, azaz az „R”-kiállítás 1970-es megrendezésének egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy összehozta a művészeket, kapcsolatot teremtett olyanok között, akik más körökhöz tartoztak, azonban céljaik és elképzeléseik részben vagy teljes egészében megegyeztek. Az IPARTERV és a Szürenon kiállítóin kívül harmadik „csoportként” kiállítottak a Műegyetemen olyan művészek is, akik valamilyen okból nem szerepeltek egyik

korábbi kiállításon sem, de 1970-re meghatározóvá vagy megkerülhetetlenné váltak a magyar avantgarde művészeti színtéren.³⁰ Emellett előfordult az is, hogy olyan művészek maradtak ki a kiállítói névsorból, akiknek szerepelniük kellett volna, aminek egészen változatos okai voltak. Ilyen volt például Attalai Gábor, akinek a neve szerepel a katalógus címlapján, azonban a kiállításon végül nem vett részt, aminek oka sajnos tisztázatlan maradt.

A kutatás során megkérdezett résztvevők egybehangzóan úgy vélték, hogy a kiállítás legfőbb érdeme az „összehozás”, illetve abban is egyetértettek, hogy az arra vonatkozó kérdések, hogy ki nem vett részt, akinek részt kellett volna vennie (és fordítva), nem megválaszolhatók. Egyrészt azért, mert a kiállítások szervezése névleg ugyan köthető volt egy-egy emberhez, azonban a hír, hogy ki lehet állítani, szájhagyomány útján is terjedt. Aki akart, kiállíthatott, aki nem, nem. Másrészt, ha voltak is nézeteltérések a művészek között, ezek nem lehettek annyira erősek, mint ellenérzésük azzal a hatalommal szemben, amely

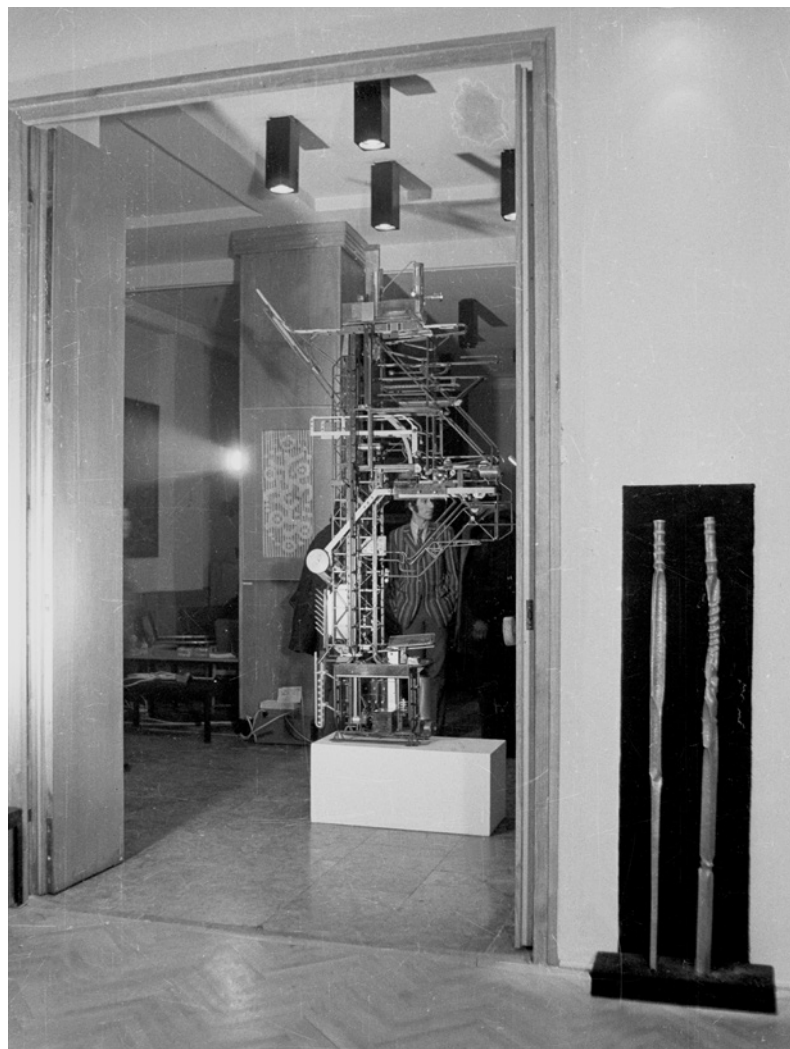
30 Donáth Péter és Erdély Miklós volt új kiállító. Utóbbinak szerepel műve az IPARTERV katalógusában, a *Dokumentum* 69–70-ben, de a kiállításokon nem vett részt.

megvonta tőlük műveik kiállításának lehetőségét. Az „R”-kiállítás tehát összehozta a hatvanas években kialakult nem hivatalos művészeti csoportosulások tagjait – az IPARTERV, a Progresszív törekvésű festők és szobrászok, a Szürenon, illetve a balatonboglári „próbaév” kiállítóit – és azáltal, hogy a kiállításon huszonhét művész, a megnyitón pedig mintegy ezer érdeklődő vett részt,³¹ a hivatalos kultúrpolitikának szembesülnie kellett azzal, hogy már nem kis elszigetelt csoportokról van szó, hanem komolyabb társaságról. Ebből a szempontból az „R”-kiállítás akár korszakzárónak is nevezhető.

Bibliográfia:

A magyar neoavantgarde első generációja, 1965–72. Szerk. Reczetár Ágnes, Szombathelyi képtár, 1998
 Beke L. – Gábor E. – Prakfalvi E. – Sisa J. – Szabó J.: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2002
 Butler, C. et al: *From Conceptualism to Feminism. Lucy Lippard's Numbers Shows 1969–74*. Afterall Books, London, 2012
 Don Péter: *A proletárdiktatúra kultúrpolitikája nem lehet Guttman-nadrág*. Seneca – Cserépfalvi, Budapest, 1996.
 Fábrián László: »A látható valóság hangeffektusai«. *Új Írás*, 1971/7., 127–128.
 Galántai György: „Hogyan tudott a művészet az életben elkezdődni? Adalékok a boglári történethez” In: *Törvénytelen avantgarde. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*. Szerk. Klaniczay Júlia & Sasvári Edit, Artpool-Balassi, Budapest, 2003. 43–90.
 Hegyi Dóra & László Zsuzsa: „A kiállítások láthatatlan története – Párhuzamos kronológiák.” *Korunk*, 2009/9., 48–57.
Hatvanas évek: Új törekvések a magyar képzőművészetben. Szerk. Nagy Ildikó, Képzőművészeti Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria – Ludwig Múzeum, Budapest, 1991
IPARTERV 68–80, Szerk. Beke L., Hegyi L. & Sinkovits P., Készült az IPARTERV házi nyomdájában, 1980
 Mezei Ottó: *Háromnapos bemutató a Műegyetem R-épületében, kézirat* (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet MKI-C-1-214 Kézirat I.) publikálva: *Mezei Ottó: Magyar, európai, modern. Válogatott írások*. Szerk. András Gábor & Pataki Gábor. Argumentum Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2013, 251–253.
 Molnár V. József: *Valaki bennem tovább él... Örökség Könyvműhely*, 2000
Mozgás '70-'90. Szerk. Romváry Ferenc, a Janus Pannonius Múzeum Művészeti Kiadványai 68., Modern Magyar Képtár, Pécs, 1990.
 P. Szűcs Julianna: „Magyar neoavantgarde!” *Új Írás*, 1971/8., 126–128.
 Peternák Miklós: „Beszélgetés Erdély Miklóssal 1983 tavaszán.” *Árgus*, 1991/5., 75–88.
Progresszív törekvésű festők és szobrászok kiállítása. József Attila Művelődési Ház, Budapest, 1969
 „R”-kiállítás. 1970, katalógus.
 Rattemeyer, Ch., et al: *Exhibiting the New Art. 'Op Losse Schroeven' and 'When Attitudes Become Form' 1969*. Afterall Books, London, 2010
 Rózsa T. Endre: „Az utak összeérnek.” *Kritika*, 1971/6., 54–57.
Stationen der Moderne. Die bedeutenden Kunstausstellungen des 20. Jahrhunderts in Deutschland. Szerk. Bollé, Michael & Eva Züchner. Berlinische Galerie, Museum für Moderne Kunst, Photographie und Architektur, Berlin, 1988
 Személyes interjú Csáji Attilával, Budapest, 2012. június 14.
 Személyes interjú Harasztý Istvánnal, Budapest, 2012. július 17.
 Személyes interjú Haris Lászlóval, Budapest, 2012. augusztus 14.
 Személyes interjú Galántai Györggyel, Budapest, 2012. október 3.
Szürenon 1969–1979. Szerk. Mezei Ottó, Kassák Lajos Művelődési Ház, Budapest, 1979
Tiltás és túrés. A Fiala Képzőművészek Stúdiójának 1966-os és 1967-es kiállítása. Szerk. Csanádi-Bognár Szilvia, Ernst Múzeum, Budapest, 2006.
 Vadas József: „Új magyar avantgarde?” *Új Írás*, 1971/5., 93–101.
 Vadas József: „Válasz Bojár Iván és P. Szűcs Júlia hozzászólására.” *Új Írás*, 1971/9., 126–128.
When Attitudes Become Form. Bern 1969 – Venice 2013. Szerk. Celant, Germano. Fondazione Prada, Milan, 2013
Wystawa Grupy Artystów Węgierskich (Magyar művészek csoportos kiállítása), Biuro Wystaw Artystycznych, Poznań, Łódź – Muzeum Pomorza Zachodniego, Szczecin, 1970
 „Zárszó helyett.” *Új Írás* 1971/9., 128.

Harasztý István
 Fügegazozó (1970) című
 mobilja és Csutoros
 Sándor műve (Botok, ca.
 1970) az „R”-kiállításon.
 © Fotó: Berényi János

ERDÉLY MIKLÓS
 Fiúingmervető, 1970
 © Fotó: Berényi János

31 Beszélgetés Csáji Attilával, in: *Hatvanas évek* 1991, 191.